

УДК 32:316.722(477)

Г.Б.Вонсович

Громадянське суспільство в контексті сучасної політичної освіти

У статті поставлено проблему авторського трактування категорій і понять, які використовуються в історичній і політологічній науках, і необхідності розвитку політичної освіти з метою вироблення й засвоєння на рівні соціуму як такого, різних соціальних груп та окремих індивідів систематизованих знань про політику, зміст і дефініцію її категорій та вироблення навичок участі у політичному житті. Стверджується, що запобігти понятійній та змістовній плутанині, яка зумовлює розуміння політики, як загальнодоступної справи, та політології, як сфери реалізації дилетантських суджень про політику, можливо лише через утвердження чітких критеріїв

політичного знання на основі системної взаємодії політичної науки і політичної освіти. Акцентовано увагу на негативних моментах ототожнення політичної теорії і політичної практики. Окремлено проблемні позиції трактування поняття “громадянське суспільство”, які характерні для частини посткомуністичних та пострадянських країн кінця ХХ – першої чверті ХХІ століть. Розкрито змінюваність сутності поняття “громадянське суспільство” у країнах Центральної і Східної Європи кінця ХХ століття та в Україні ХХІ століття в процесі посткомуністичних, пострадянських перетворень; визначено спільне і відмінне у трактуванні громадянського суспільства, його змісту і завдань дисидентами “соціалістичних” країн ЦСЄ і СРСР; виокремлено його авторитарні і демократичні характеристики; визначено чинники, які зумовили декларативний характер громадянського суспільства на пострадянському просторі; звернено увагу на тому, що у соціально-політичній реальності каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки; доведено, що на пострадянському просторі процес сегментизації та інституціоналізації громадянського суспільства мав суто декларативний характер, а існуючі форми інтеракцій між громадянами та державою виявилися неадекватними сучасним реаліям; негативні наслідки зумовлені звичними факторами для країн, які перебувають на стадії невизначеності переходу; проаналізовано специфіку перебігу демократизаційних процесів та формування громадянського суспільства в Україні в умовах Революції Гідності.

Ключові слова: Україна, країни Центральної і Східної Європи, політична освіта, громадянське суспільство, ліберальна традиція, анти-тоталітарність, громадянські рухи, демократична революція, цивілізм.

В умовах переходу політичної системи України від раннього неопатримоніалізму до неопатримоніальної демократії вирішального значення набуває розвиток політичної освіти. Це передбачає вироблення й засвоєння на рівні всього соціуму, соціальних груп та окремих індивідів систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті. За сучасних умов політична наука і освіта має стати засобом збереження і зміцнення української державності. Сьогодні політикою не “хворіє” тільки абсолютно індиферентна до світу людина. Політика стала нашим alter ego, нав’язливою ідеєю, до якої ми повертаємося в різних ракурсах і з різних точок зору. Теза про універсальність політики, де “вона – все і всі – це політика”, в якій стверджується абсолютний пріоритет політики як чинника, визначального значення всіх мислимих ситуацій і скасовує будь-яку неполітичну рефлексію, здається майже беззаперечною. Сутністю політичної освіти є формування мотиваційної готовності індивіда до політичної діяльності. Політична освіта спрямована на зміцнення взаємодії людини і суспільства. Характер цієї взаємодії визначається національно-специфічними особливостями розвитку конкретного суспільства, відноси-

нами власності, що існують у ньому, наявною ідеологією та домінуючими соціокультурними чинниками.

Відомо, що символічне трактування політики як “брудної справи” має, як не дивно, позитивний момент. Негативний образ політики зумовлює перетворення останньої на самоціль для політичної еліти, на засіб вирішення нею власних економічних, фінансових, кланово-корпоративних, вузькопартійних та інших проблем. Щоправда, існує ще одна проблема, на яку варто звернути увагу. Йдеться про доступність політологічних праць для читачів та про їх затребуваність у політичній практиці. Доступність робіт визначається значною мірою їх накладом, а затребуваність – увагою влади. Якщо з першим ситуація є більш менш терпимою (перш за все завдяки журнальним публікаціям), то з другим – є поки що незадовільною. Як і раніше, наша влада ще є дуже далекою від науки. Вона діє за своєю логікою і на свій розсуд.

Не менш небезпечною є проблема легковажного ставлення до політичних знань, ототожнення політичної теорії і політичної практики. Проблема ця є далеко не простою, оскільки деякі політичні феномени зовні є дуже схожими на елементи політичного знання. До числа таких феноменів відносяться, наприклад, політичні концепції і політичні норми (принципи, максими, рецепти поведінки). За своєю логічною формою вони дуже схожі на (відповідно) політологічні теорії і політологічні закони, й необхідна серйозна методологічна культура для того, щоб запобігти тут плутанині. Ситуація ускладнюється ще й тим, що як у політиці, так і в політології й історичних науках послуговуються одними й тими ж термінами – “держава”, “громадянин”, “монархія”, “республіка”, “партія” тощо. Запобігти понятійній та змістовній плутанині, що зумовлює розуміння політики як загальнодоступної справи та політології як сфери реалізації дилетантських суджень про політику, можливо лише через утвердження чітких критеріїв політичного знання на основі системної взаємодії політичної науки і політичної освіти.

Одним із таких термінів, довкола якого існує плутанина як змістовна, так і на рівні сенсів і понять є громадянське суспільство. Громадянське суспільство можна вважати, з одного боку, як об’єктивно існуючу соціальну реальність, підсистему суспільства як цілого, яка розвивається в політичному просторі і часі, має свої стадії розвитку та географічно-територіальні формати. У той же час воно є теоретичною абстракцією, за допомогою якої прагнуть виокремити цю реальність і глибше осмислити соціально-політичну систему під специфічним для теорії громадянського суспільства кутом зору. Тому еволюція трактування цього поняття в умовах перехідного періоду кінця XX і першої чверті XXI століть для країн ЦСЄ і України, його розгортання і розвиток має важливе значення для долі цих держав за переоблаштування світового порядку.

Метою статті є: окреслити проблемні позиції трактування поняття “громадянське суспільство”, які характерні для частини посткомуністичних та пострадянських країн кінця XX – першої чверті XXI століть. Для реалізації мети потребують вирішення такі завдання: розкрити спільне і відмінне у трактуванні

громадянського суспільства, його змісту і завдань дисидентами “соціалістичних” країн ЦСЄ і СРСР; виокремити його авторитарні і демократичні характеристики, визначити чинники, які зумовили декларативний характер громадянського суспільства на пострадянському просторі; охарактеризувати вплив Революції Гідності на перебіг демократичних процесів і формування громадянського суспільства в Україні.

Вагомий внесок у дослідження різних аспектів громадянського суспільства та його взаємодії з інститутами держави зробили такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Е.Арато, М.Вайда, С.Вонсович, Ю.Габермас, О.Гарань, Е.Геллнер, М.Дзельський, Г.Зеленько, Є.Бистрицький, Г.Кальтенбрунер, А.Карась, С.Кириченко, А.Колодій, О.Корнієвський, Дж.Кін, В.Клюксен, Л.Колаковський, А.Колодій, М.Кундера, Я.Куронь, М.Новіков, А.Олійник, В.Пашенко, В.Полохало, В.Примуш, М.Розумний, Ф.Рудич, С.Рябов, М.Рябчук, В.Сидоренко, П.Ситник, О.Скрипнюк, В.Ткаченко, Є.Шацький, Г.Шельський, Г.Щедрова та інші. Однак, в умовах системної соціально-політичної кризи в Україні, суттєвих глобальних зрушень у світовій політиці ця проблема потребує певного переосмислення і доповнення у світлі нових викликів для суспільства і держави.

Історію сучасних пострадянських держав називають історією боротьби за громадянське суспільство. Щодо трактування цього поняття у його тягlostі і темпоральності, американський політолог Ненсі Розенблюм виокремлює такі різновиди громадянського суспільства як “демократичне”, “посередницьке” та “виборче громадянське суспільство” [1, р. 544-550].

Зокрема, “демократичне громадянське суспільство” вирізняється насамперед тим, що його суб’єкти наголошують на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об’єднань до владних структур (функція проти ваги). Головною справою громадянських об’єднань є прищеплення громадянам почуття політичної дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім’я загального добра. Для цього вони внутрішньо мають бути ліберально-демократичними “міні-республіками”, орієнтованими на публічні арени обговорення і здійснення політики. “Посередницьке громадянське суспільство” розглядається як агент формування таких чеснот, як вихованість, здатність до солідарного вирішення проблем. Воно націлює громадян на соціальні зв’язки, принципи громадянськості, відкритості, товариськості та відповідальності – якості, які утримують плюралістичну ліберальну демократію разом (як це описано у Токвілі). У посередницькому громадянському суспільстві від вторинних асоціацій не очікують формування політичних чеснот і соціальне співробітництво зовсім не обов’язково має трансформуватись у політичне представництво. “Виборче громадянське суспільство” докладає зусиль до підвищення економічної ефективності і загального добробуту. Це поки що нова тенденція в розумінні його функцій, але саме вона, на думку автора, найбільше відповідає умовам сучасності. Пропонуючи цю модель як найперспективнішу, Н.Розенблюм покликається на Гегеля, який писав про суперечливість та обмеженість морального впливу

громадянського суспільства, де переважають егоїстичні інтереси, вузька групова прив'язаність, бідність – риси, що й сьогодні загрожують єдності громадянського суспільства і вимагають різнобічного корегування.

Сам термін, що виглядає сьогодні як головне гасло опозиції, спрямований проти комунізму, набув популярності лише у 80-і роки минулого століття. Однак відсутність терміну аж ніяк не означало відсутність його концепту. Поняття “громадянське суспільство” у країнах ЦСЄ постало одночасно з дисидентським рухом, виступаючи під такими термінами, як “незалежна культура”, “паралельні структури”, “альтернативне суспільство”. Початок вживання терміну “громадянське суспільство” частіше за все пов'язують із рухом “Солідарність” у Польщі. При чому у цій країні, як і в Чехословаччині та Угорщині, мова йшла про “потребу відбудувати громадянське суспільство” [2, с. 146]. Потім вказане поняття поширюється в Угорщині і Чехословаччині, хоча в останній його частіше заміняли терміном В.Бенди “паралельний polis” [3, с. 69-70].

Наприкінці 80-х рр. минулого століття термін “громадянське суспільство” набув свого поширення й у республіках колишнього СРСР. За доби “перебудови” зміст цього терміну було вперше, із флером оцінювальної ідеологічної нейтральності, відображено у словнику “50/50: Опыт словаря нового мышления” [4, с. 448-453]. Визначну роль у популяризації цього процесу відіграло зростання актуальності зазначеного терміну на Заході. Проте, приміром, Е.Арато вбачає у відродженні ідеї громадянського суспільства дарунок, отриманий Заходом від Східної Європи і Південної Америки, оскільки по завершенні II Світової війни у країнах Заходу громадянське суспільство не потребувало свого підтвердження. Так ідея громадянського суспільства, практично цілком забута в попередні роки, одночасно постала в багатьох місцях.

Поняття “громадянське суспільство” увійшло до наукового вжитку вчених посткомуністичних країн ЦСЄ як щось загальнозрозуміле, таке, що не потребує роз'яснень. Ним стали користуватися і для визначення мети розвитку, і для вираження існуючої системи опозиційної діяльності – незалежних від держави структур. Мова йшла про створення і/або відтворення знищеного комуністами громадянського суспільства. Найчастіше його використовували у пропагандистських, а не в аналітичних цілях. Проте недостатня визначеність терміна не применшувала його значення, оскільки саме відродження ідеї громадянського суспільства апелювало скоріше до повсякденних асоціацій із словами “суспільство” і “громадянин”.

Феномену громадянського суспільства в ліберальній традиції відповідають типологічні риси: пріоритет приватної власності і пов'язаних з нею інтересів власників; наявність середнього класу; високий рівень можливостей самореалізації особистості; функціонування значної кількості соціально-політичних і частіше правозахисних організацій; розвиток і ствердження громадянськості через взаємний обмін ознаками і якостями з інститутом державності, за принципом “політичність громадянського суспільства і громадянськість політичного” [5, с. 118]. У посткомуністичних країнах виявляє себе інший тип

громадянського суспільства, ніж на Заході. У ньому переплітаються авторитарні і демократичні характеристики.

Відомий фахівець із теорії конфліктів Р.Дарендорф слушно вважає, що дорога до свободи веде туди, де можливе створення більш відкритих форм держави і суспільства. На цьому шляху варто пам'ятати про дві умови, на яких акцентує вчений: 1) немає ніякого сенсу в переході від “капіталізму” до “соціалізму”; дорога до свободи – це тільки перехід від закритого суспільства до суспільства відкритого, яке повинно стати механізмом для виявлення альтернатив; 2) в ідеалі громадянські суспільства ніхто не вибудовує – вони розвиваються самостійно, але в перехідних демократіях немає ні часу, ні засобів, щоб чекати, що все відбудеться саме собою; необхідно будувати незалежні організації й інститути як додаткову ланку між урядом і індивідом [6, с. 73]

Ідея громадянського суспільства виникла у Східній Європі, насамперед, як ідея антидержавна-антикомуністична, оскільки завдання полягало у створенні такої сфери суспільної взаємодії, яка б не мала нічого спільного із прокомуністичною, про радянською, тоталітарною владою, урядом. Польські дослідники Є.Вятр, Р.Парадовський, Є.Шацький та ін. констатували, що у своєму неприйнятті існуючої системи східноєвропейці вирізнялися спільною характерною особливістю: бунт проти тоталітарної держави завжди був проявом солідарності з якою-небудь, нехай навіть уявною, недержавною спільністю [7, с. 6-19; 8, с. 15]. Особливістю було те, що пошук суспільної солідарності, прагнення до справедливості явно переважали в уявленні опозиції ідеї самоцінності і незалежності особистості. Заперечення всього офіційного, недержавного не означало прийняття цінностей індивідуалістичних, але радше означало визнання цінностей дійсно суспільних. Тому заперечення “реального соціалізму” поєдналося з прийняттям цінностей, аж ніяк не чужих соціалізму.

Демократична революція в “соціалістичній” частині ЦСЄ була підготовлена процесом визрівання/реанімування елементів громадянського суспільства, що існувало в самій системі “пом’якшеного тоталітаризму”, але поза її владними структурами.

Парадоксально, але в радянській соціально-політичній системі постійно були присутні елементи невдоволення більшовиками, які співіснували з елементами народної віри в успіх соціалістичного експерименту, що дозволяє говорити про існування громадянського сектора й у радянському суспільстві. В СРСР майже єдиним реальним елементом громадянського суспільства, який виробляє суспільну думку, став інститут сім’ї. За даними вітчизняних соціологів Є.Головахи і Н.Паніної, населення України найбільшою мірою довіряло “самому собі”, сім’ї і родичам”. Рівень довіри мав позитивне значення (окрім себе, сім’ї і родичів) тільки у “сусідів”, “колег” і “співвітчизників”. У таких інститутів як армія, церква і духовенство він дорівнював нулеві. Усі ж інші інститути суспільства характеризувалися негативним рівнем довіри. Причому Верховній Раді, Президенту й уряду населення України довіряло менше, ніж астрологам [9, с. 44-47]. Відмова ж від абстрактних ідей (комунізм, соціалізм,

капіталізм і націоналізм) свідчило про відсутність достатньо авторитетної соціальної сили, якій би довіряло населення.

Ідея приватної власності навіть для “найбільш західних східноєвропейців” – чехів, була менш важливою у порівнянні з ідеєю політичного плюралізму, зокрема ліквідації монополії Компартії. В чеському суспільстві, як і в румунському, болгарському, албанському, реєструвалася найбільша серед країн регіону кількість не “риночників”, а власне “демократів”.

Інтерпретація ідеї автономії особистості, яку можна знайти в дисидентських текстах, дослідникам уявляється дивно обмеженою в порівнянні з її класичною інтерпретацією в рамках західноєвропейської ліберальної традиції. Як відзначає Є.Шацький, “за певних умов антидержавний індивідуалізм переходить в індивідуалізм, який є спрямованим на пошук підтримки в суспільстві... і можна стверджувати, що ми маємо справу зі своєрідним “колективістським індивідуалізмом” [3, с. 75]. Інакше кажучи, дисиденти плекали ідею моральної революції, оскільки гасло “жити за правдою” сприймалося як заклик до громадської непокори. Соціальні, або громадянські рухи “Солідарність” у Польщі, “Громадянський Форум і Громадськість проти насильства” у Чехословаччині, “Спілка вільних демократів” в Угорщині, “Новий форум” у НДР, “Спілка демократичних сил” у Болгарії, “Саюдіс” у Литві, “народні фронти” в Латвії й Естонії орієнтувалися на завоювання політичної влади шляхом участі в “круглих столах”. У теорії і, певною мірою на практиці, їхньою особливістю була прихильність до ненасильства. 1990 р. “Громадянський Форум” у Чехословаччині переміг з абсолютно неполітичним гаслом “Правда і любов переможуть неправду і насильство”. Майбутній президент Чехословаччини, драматург В.Гавел виступав за рухливо структуроване громадянське суспільство, у якому партії відіграють тільки “належну роль”. Причому В.Гавел висунув принцип не політичного, а морального протистояння тоталітаризму.

У соціально-політичній реальності того часу каталізатором змін, які відбувалися, стали не стільки відсутність громадянських прав і демократичних свобод, скільки протест проти привілеїв пануючої верхівки (“мисливських хатинок”, рахунків в іноземних банках і т.д.). До ідеї зміни системи призвели не патріотичні громадянські почуття “звільненого обивателя”, а сплеск споживацьких очікувань щодо підвищення рівня добробуту, надія на досягнення західного рівня і стилю життя. Як відзначає М.Рябчук, саме ця “утопічна візія” ліберальної демократії, ринкової економіки, європейської цивілізації й стала фундаментом тієї “програми спільного майбутнього”, яка об’єднала населення України на референдумі 1 грудня довкола ідеї незалежності [10]. На той час запанувала ідея громадянської власності – ідеальної частки кожного громадянина-співвласника в загальній власності всіх громадян. На відміну від капіталізму та соціалізму, такий устрій вбачався “цивілізмом”, “цивілітарним устроєм” (від латинського слова – *civis* – громадянин). Чинник “надії” став сприйматися як головний символ суспільного прогресу. Більшість серед тих громадян України, хто голосував на референдумі 1991 року, мріяла про еко-

номічне диво і дуже невиразно – про свою роль у створенні такого дива. На це була спрямована агітація РУХу щодо відокремлення від СРСР. У багатьох пострадянських країнах погужим чинником розширення потенціалу протесту була мобілізація зневаженого національного почуття (Польща, Угорщина, Чехословаччина).

Середній східноєвропейець, який сформувався в атмосфері відхилення від ідеологізованих норм громадського життя, виступив у той час в ролі спостерігача, який був сповнений надій на зміни, що йдуть “згори”. Представник чеської опозиції Й.Румл у 1989 р. зазначав, що чехи раптом із жахом усвідомили, що стали вільними без їхнього власного втручання. Ту ж специфіку модернізації польський вчений Т.Ольшанський відзначав і в Україні, вважаючи, що сучасні труднощі України зумовлені, насамперед, тим, що вона в серпні 1991 р. не завоювала і не здобула, а лише отримала незалежність.

Однак, громадські рухи кінця 80-х – 90-х років не змогли знайти стійких інституціональних форм, і громадянське суспільство, яке почало бурхливо розвиватися, залишилося фактично неструктурованим. Точніше, його антидержавні структури не змогли залишатися неполітичними (тобто – недержавними) і увійшли у владу, створюючи, як правило, законодавчу її гілку.

Отже, у країнах ЦСЄ термін “громадянське суспільство” сформувався одночасно з дисидентським рухом і використовувався з метою пропаганди, а не аналітики. Ідея громадянського суспільства виникла у країнах ЦСЄ, насамперед, як ідея антидержавна, оскільки завдання полягало у створенні такої сфери суспільної взаємодії, яка б не мала нічого спільного із комуністичною владою. Революційність демократизації в посткомуністичній частині ЦСЄ була зумовлена процесом визрівання/реанімування елементів громадянського суспільства, що існувало в самій тоталітарній системі, але поза її владними структурами.

На пострадянському просторі процес сегментизації та інституціоналізації громадянського суспільства мав суто декларативний характер, а існуючі форми інтеракції між громадянами та державою виявилися неадекватними сучасним реаліям. Такі негативні наслідки зумовлені звичними факторами для країн, які перебувають на стадії невизначеності переходу (до їх числа відноситься й Україна – Г.В.). До таких чинників можна віднести:

- неефективність системи соціального партнерства;
- політичну та соціальну пасивність населення;
- відчуженість значної частки громадян від громадської діяльності;
- мовну, культурну та історичну різноманітність населення (особливо це є наглядним у контексті протиставлення Сходу та Заходу країни);
- незацікавленість політ еліт у проведенні реформ;
- нерозвиненість середнього класу;
- відсутність загальних спільних цінностей.

Означені чинники безумовно сперешкоджають гідному розвитку громадянського суспільства в країні, однак, вони не є першочерговими.

Слабкість громадянського суспільства в пострадянських країнах, яка простежується в низьких показниках залученості громадян до добровільних громадських організацій, вирішальним чином обумовлена попереднім комуністичним досвідом. Для України, як країни пострадянського політичного простору, процес формування і генезису громадянського суспільства мав суто декларативний характер, а існуючі форми інтеракції між громадянами і державою виявилися неадекватними сучасним реаліям. Негативні результати зумовлені звичними чинниками для країн, які перебувають на стадії невизначеності транзиту.

Можна виокремити ряд взаємозумовлених чинників цього негативного історичного досвіду, що є причиною низького рівня розвитку громадської активності населення: 1) історична спадщина недовіри до будь-яких організаційних утворень із часів комуністичної примусово-ритуальної активності; 2) наявність стійких неформальних зв'язків (феномен, що певною мірою компенсує недостатність публічної активності, але при цьому має й негативний ефект, який виражається у формуванні і відтворенні клієнтистської культури); 3) поширене масове розчарування у новій псевдодемократичній і квазі-ринковій системі.

Важливе значення для демократичних процесів і формування громадянського суспільства в Україні мала специфіка демократизації в умовах Революції Гідності. Звернемо увагу на те, що в Україні до 2013-го року були зруйновані всі найвагоміші рівноваги моделі “система (держава) – країна – суспільство”: геополітична (рівновіддаленість від Росії і Європи/США); рівновага між правами і заборонами, що є унікальною для кожної країни, оскільки залежить від ментальності її народу. Тому структура рівноваги між правами і обов'язками є унікальною – для Росії одна, для Європи інша, для України третя; для Заходу України – одна, для Сходу України – інакша. Схід України краще пристосовується до заборон, ніж Захід, тому це потрібно враховувати, якщо ми не хочемо зруйнувати рівновагу. Рівновага між владою та опозицією (опозиційний лідер у в'язниці, опозиція в Парламенті мала нульовий вплив); рівновага між криміналом і поліцією (відбулося їх фактичне злиття), рівновага між регіонами країни (надлишкове фінансування Сходу України та недофінансування Заходу України); рівновага між українськими та російськомовними спільнотами країни (обмеження розвитку української мови); рівновага між олігархами (привілеї близьким до влади олігархам і створення “сім'єю” Президента власного олігархічного клану); рівновага між середнім класом і олігархами (фактично знищення середнього класу через відбирання його бізнесу і перетворення в найманих робітників), регіональна рівновага стосовно кадрової політики влади; рівновага між правдою і брехнею (майже повна відсутність цензури на незалежних українських телеканалах, що транслиються на Західній Україні та які на Сході України практично не дивляться, оскільки Схід України зазобований російськими новинами з чітко окресленою антиукраїнською пропагандою).

Окрім цього, В.Януковичем на неопатримоніальному фундаменті, закладеному “попередниками”, було вибудовано систему кримінальної корпо-

ратократії, за якої держави у класичному значенні фактично немає, а квазі-державні органи трансформовані в структури кримінально-корпоративної влади і знищують середній клас, який є ядром громадянського суспільства.

Відтак, враховуючи кардинальність змін, які необхідно здійснити в країні, можна спрогнозувати, що нинішня українська революція буде тривалою. Які ж цілі є актуальними для збереження та генези паростків громадянського суспільства в умовах повільної і тривалої революції?

Зазначимо, що цілями революції не є ті завдання, які постали під час і у процесі громадянського протесту: покарання учасників силового розгону Майдану, зупинка переслідування та протиправних дій влади чи асоційованих з нею бандитів проти учасників Майдану, ліквідація обмежень права на мирні зібрання і т.д. Це все відстоювання права на громадянський протест. Такі вимоги не ведуть до принципової зміни ситуації в країні, бо влада виконує ці вимоги під тиском Майдану. Саме цілі вийшли за межі Майдану і до них можна віднести:

1. Документальна фіксація зовнішньополітичної орієнтації України з чітким ставленням до Євросоюзу, Митного Союзу, ЄврАзЕС, НАТО, США, Китаю і т.д., де було б заборонено пряме та опосередковане порушення для влади цієї орієнтації в будь-яких державних угодах із зовнішніми суб'єктами. Мета – утворення правового поля зовнішньополітичної орієнтації, норми якого жодна влада не зможе нехтувати, проводячи політику в інтересах окремих груп впливу всередині країни чи за її межами.

2. Розробка, узгодження та прийняття інноваційної Конституції України, з іншими принциповими підходами, з іншою структурою розділів. Тобто, це має бути нова Конституція. Конституція як новий (для України) суспільний договір (за Дж.Локком) не на 5 чи 10 років: план дій творення системи і держави. Мета – розробка принципово нового типу Конституції, яка діятиме в мережевому світі, у якому роль держав послаблюється, роль місцевих громад, корпорацій та наддержавних утворень посилюється.

3. Встановлення громадянського контролю над державним кошторисом та муніципальними кошторисами. Кошторис має виконуватися он-лайн щоденно. Унормування заборони на проведення будь-які операції кошторису, які не є публічними. Мета – унеможливити ситуацію, за якої кошти кошторису за законними схемами (серед яких “тендерна схема”) розподіляються між обраними корпораціями чи просто розкрадаються.

4. Прийняття закону про публічний ресурс із принципом “публічний ресурс належить народу України”. Віднесення до публічних ресурсів корисних копалин, інфраструктур та інших економічних та соціальних утворень, які створюються різними суб'єктами діяльності і служать всьому народу.

Інвентаризація всіх родовищ корисних копалин в Україні, опублікування цієї інформації з конкретними іменами власників та всією фінансовою інформацією по їх використанню. Інвентаризація стану інфраструктур. Мета – публічні ресурси мають слугувати народу, а не корпораціям.

5. Розукрупнення олігархічних бізнесів. Від національної угоди про добровільне розукрупнення олігархічних бізнесів до примусової націоналізації.

Метою має стати “знесення” олігархів, які корумпують державну та муніципальну владу в країні.

6. Ротація правлячого політичного класу, прозорі соціальні ліфти. Це означає громадянський контроль за партійною діяльністю та партійними виборчими списками, прозору кадрову політику держави та муніципальної влади і т.д. Мета – досягнення вертикальної мобільності, яка унеможливило масові невдоволення узурпацією влади окремими соціально-економічними угрупованнями.

Для реалізації цих цілей не було принципового значення, хто їх досягне – Майдан через нелегальні легітимні засоби, опозиційні політики через легальні і частково легітимні засоби шляхом використання тиску Майдану на владу чи сама влада легальним, але нелегітимним чином під тиском Майдану. Цілі будь-якої революції досягаються шляхом прийняття законодавчих, виконавчих та судових рішень, спрямованих на соціальні зміни в країні.

Майдан, як фазу революції, можна вважати унікальним українським явищем у структуруванні та задіяності громадянського суспільства. Масові протести на площах Тахрір у Каїрі, Таксім у Стамбулі, Болотній площі в Москві чи в Афінах суттєво відрізнялися від українського Майдану за рівнем протестної культури, організації, політичних гасел, мотивів участі громадян тощо. Також перший і другий Майдани відрізнялися один від одного. Перший був Майданом лідерів, яких підтримувало громадянське суспільство, що тільки прокидалося. У 2013 році ми мали певний розподіл між партіями лідерів і громадянським суспільством, а тому Євромайдан з громадянського погляду виглядає більш розвиненим. Демократизація набула іншої якості і іншого виміру. Мова йде про самоорганізовані групи суспільства, які стали основною рушійною силою Майдану і дали змогу чинити спротив силовим діям влади, що налякало владу не тільки в Україні, але й ззовні. Відповіддю з боку Заходу на війну Росії проти України стала чергова “стурбованість”, тощо.

Висока самоорганізованість груп забезпечувала виживання Майдану впродовж тривалого часу. Громадянське суспільство ще слабке і не спроможне проявити себе в усіх відношеннях, однак воно існує без огляду на політичних лідерів, радше – на їхню слабкість і тенденцію до колабораціонізму. Це може мати у майбутньому два важливі наслідки: по-перше, воно сприятиме розвитку самоуправління на місцях і поступовому зростанню свідомості суспільства. По-друге, – останнє потребуватиме дедалі більшого ідеологічного та програмного змісту політичних партій, їхньої “деолігархізації”.

Також варто відзначити роль соціальних мереж, які в Україні мали більшу вагомість, аніж під час масових протестів у Туреччині у червні 2014 р. Тоді турецька влада блокувала соцмережі. В Україні ми спостерігали цікавішу ситуацію, коли до відеофіксації подій на місці було підключено одразу кілька камер онлайн-трансляції за допомогою Youtube та соцмереж. Фальсифікувати внаслідок цього стало надзвичайно складно.

Специфікою демократизації став народжений Євромайданом громадсько-політичний Рух – багатолідерний, з комбінованою структурою. Основою цього руху є гетерархія (система, створена різноманітними і незалежними структурами управління, що взаємно перетинаються) до якої інкорпоровані елементи адхократії – множини тимчасово організованих груп, які виникають для реалізації визначених цілей та розпускаються після їх досягнення. Бракувало лише єдиного легітимного координаційного органу, який би формалізував цей Рух у наявному вигляді та координував би діяльність його складових, застосовуючи методологію стратегічного управління. Це сприяло б його поступовому перетворенню у громадсько-політичний Рух без втрати набутого потенціалу.

Образно кажучи, Майдан став місцем початку війни – війни національних держав зі світовою кримінально-корпоративною системою. Світовий правлячий клас отримав полігон для експерименту перебігу конфліктів між представниками старої національної ідентичності та представниками нової кримінально-корпоративної ідентичності.

Демократизаційний процес на першій фазі Революції Гідності запропонував світу мережеву довірливість (есперантизм) і економіку дарування (донатизм). Україна в історії так часто виживала всупереч державі, що її громадянське суспільство виявилось мало зв'язаним із державними структурами. Тому соціальні мережі в Україні набагато більш важливі, ніж в будь-якій іншій країні світу.

Таким чином, Майдан окреслив структуру громадянського суспільства України – представників місцевих співтовариств, які самоорганізувалися в довірчу мережу і змогли повстати проти кримінально-корпоративної системи. Проте самоорганізовані громади виявилися зовсім не тим набором місцевих територіальних співтовариств, які останні десятиліття світу нав'язувала держава. Майдан став соціальною мережею, розгорнутою на топологічному просторі зв'язків довіри, де географічний простір вже не є важливим. Показовим стало те, що окремі сегменти Майдану територіальних громад, сегменти професійних співтовариств, сегменти співтовариств за інтересами, сегменти квазіполітичних структур здатні протистояти кримінально-корпоративній системі.

Список використаних джерел і літератури

1. Rosenblum, Nancy L. "Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism" / Nancy L. Rosenblum // Social Research. – Vol. 61. – No. 3 (Fall 1994). – P. 540-557.
2. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.: За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. – 789 с.
3. Шацкий, Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество / Е. Шацкий // Полис. – 1997. – № 5. – С. 68-88.
4. 50 / 50 : Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. – М.: Прогресс, 1989. – 560 с.
5. Кочетков, А. П. На пути к гражданскому обществу / А. П. Кочетков. – М.: Гнозис, 1992. – 325 с.

6. Дарендорф, Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69-75.

7. Вятр, Е. Восточная Европа: судьба демократии [Фрагм. кн. польск. политолога “Закат системы. История и перспективы демократического социализма в Восточной Европе”] / Е. Вятр // Социс. – 1992. – № 1. – С. 6-19.

8. Революции 1989 года в странах Центрально-Восточной Европы: взгляд через десятилетие // Славяноведение. – 1999. – № 6. – С. 3-31.

9. Панина, Н. В. Тенденції розвитку Українського суспільства (1994–1998 рр.). Соціологічні показники / Н. В. Панина, Є. І. Головаха. – К., 1999. – 152 с.

10. Рябчук, М. Ю. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави” / М. Ю. Рябчук. – К.: “Критика”, 2000. – 262 с.

Gennady Vonsovych

Civil society in the political education context

The article deals with the problem of interpretation of categories and concepts used in historical and political science and the need of growth of political education for developing and mastering the systematic policy content knowledge, interpretation of categories and making skills to participate in political life, at the level of society, social groups and individuals. It is confirmed that the prevention of content and conceptual confusion that leads to an understanding of politics as public affair and politology as a field of implementation of dilettante judgments about policy is possible only through the establishment of clear criteria of political knowledge based on systematic interaction between political science and political education. The attention is focused on the identification of negative moments of political theory and political practice. The article outlines the problematic positions of the interpretation of the “civil society” concept, which are typical for a part of the post-communist and post-Soviet countries of the end of XX – first quarter of the XXI centuries. The article reveals the variability of the meaning of “civil society” concept in Central and Eastern Europe countries of the late twentieth century and in Ukraine in the twenty-first century, during the post-communist, post-Soviet transformation; it defines the commons and differences in interpretation of civil society, its content and nonconformists’ objectives of CEE and USSR “socialist countries”; it singles out its authoritarian and democratic characteristics; it identifies the factors that led to the declarative character of the civil society on the post-Soviet area. The article also notes that the catalyst for changes that occurred in the socio-political reality was not only the lack of civil rights and democratic freedoms, but also the protest against the privileges of the ruling elite; it shows that the process of segmentation and institutionalization of civil society was purely declarative on the Post-Soviet area, and existing forms of interactions between citizens and the state were proved to be inadequate to modern realities. The negative effects were caused by common factors inherent for the countries that are in the process of uncertain transition. The article analyzes the specifics of the course democratization processes and formation of civil society in Ukraine

during the Revolution of Dignity.

Keywords: *political education, civil society, liberal tradition, anti-totalitarianism, civil movements, democratic revolution, civilizm.*

Г.Б.Вонсович

Гражданское общество в контексте современного политического образования

В статье поставлена проблема авторской трактовки категорий и понятий, которые используются в исторической и политологической науках и необходимость развития политического образования с целью выработки и усвоения на уровне социума как такового, разных социальных групп и отдельных индивидов систематизированных знаний о политике, содержание и дефиниция ее категорий и выработки навыков участия в политической жизни. Утверждается, что предотвратить понятийную и содержательную неразбериху, которая приводит понимание политики как общедоступной и политологии как сферы реализации дилетантских суждений о политике, возможно только через утверждение четких критериев политического знания на основе системного взаимодействия политической науки и политического образования. Акцентируется внимание на негативных моментах отождествления политической теории и политической практики. Определены проблемные позиции трактовки понятия “гражданское общество”, характерных для части посткоммунистических и постсоветских стран конца XX – первой четверти XX веков. Раскрыто изменение сущности понятия “гражданское общество” в странах Центральной и Восточной Европы конца XX века и в Украине XXI века в процессе посткоммунистических, постсоветских преобразований; определено общее и отличное в трактовке гражданского общества, его содержания и задач диссидентами “социалистических” стран ЦВЕ и СССР; выделены его авторитарные и демократические характеристики; определены факторы, которые обусловили декларативный характер гражданского общества на постсоветском пространстве; обращено внимание на том, что в социально-политической реальности катализатором происходящих изменений стали не столько отсутствие гражданских прав и демократических свобод, сколько протест против привилегий господствующей верхушки; доказано, что на постсоветском пространстве процесс сегментизации и институционализации гражданского общества носил чисто декларативный характер, а существующие формы интеракций между гражданами и государством оказались неадекватными современным реалиям; негативные последствия обусловлены привычными факторами для стран, которые находятся на стадии неопределенности перехода; проанализирована специфика течения демократических процессов и формирования гражданского общества в Украине в условиях Революции Достоинства.

Ключевые слова: *Украина, государства Центральной и Восточной Европы, политическое образование, гражданское общество, либеральная традиция, анти-тоталитарность, гражданские движения, демократическая революция, цивилизм.*

Одержано 1 вересня 2016 року